

ЩОДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВОЇ БЕЗПЕЧНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

С. П. Іванюта, д.т.н., с.н.с., головний консультант відділу критичної інфраструктури, енергетичної та екологічної безпеки центру безпекових досліджень НІСД

Визначено пріоритети забезпечення екологічної безпеки в зоні військового конфлікту на сході України як складових формування державної програми захисту довкілля в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Висновки і рекомендації

1. Збройний конфлікт на сході України відбувається в найбільшому у Європі вугледобувному районі, де розташовано велику кількість потенційно небезпечних об'єктів. У зв'язку з військовими діями, руйнацією інфраструктури на тимчасово окупованій території порушено екологічну рівновагу, що призвело до небезпечних змін стану довкілля на території, де проживало близько 5 млн осіб. З проблемами, пов'язаними з доступом до чистої води, стикаються близько 3,6 млн осіб, які перебувають в регіонах уздовж лінії розмежування. Некероване затоплення багатьох шахт призводить до збільшення кількості та масштабів прояву небезпечних екологічних факторів для життєдіяльності населення та посилення соціально-економічної напруги на території площею до 15 тис. км². Підвищення рівня екологічної безпеки, відновлення довкілля Донбасу в контексті формування програми захисту довкілля є необхідною передумовою для безпечної реінтеграції тимчасово окупованих територій.

2. Враховуючи тенденцію до зростання масштабів впливу актуальних екологічних і техногенних загроз в зоні збройного конфлікту на сході України **рекомендується:**

1. Апарату Ради національної безпеки і оборони України врахувати при підготовці до розгляду на засіданні РНБО України питань безпечної реінтеграції тимчасово окупованих територій пропозиції щодо:

організаційного механізму вирішення проблем еколого-техногенної реабілітації територій Донбасу, постраждалих внаслідок російської агресії на сході України;

визначення і реалізації комплексу заходів з відкачування шахтних вод гірничих підприємств Кіровсько-Стаханівського та Первомайського регіонів Луганської області для відвернення загрози підтоплення діючих вугледобувних підприємств і територій регіону шахтними водами;

2. Кабінету Міністрів України, Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України розробити державну цільову програму еколого-техногенної реабілітації та захисту довкілля на сході України, в якій передбачити зокрема:

відновлення сталого функціонування систем водопостачання Донецької та Луганської областей на 2020-2030 роки зі збільшенням частки використання питних підземних вод;

стабілізацію водовідливу вугледобувних підприємств Донбасу для зниження ризику затоплення шахт і протидії забрудненню водних джерел регіону;

використання досвіду Німеччини стосовно моделей стабілізації водовідливу шахт в Рурському басейні для їх адаптації до умов України, зокрема щодо комплексу шахт ДП «Первомайськвугілля»;

проведення оцінки впливу на довкілля для вугледобувних підприємств Донецької та Луганської областей, зокрема для шахт ДП «Первомайськвугілля»;

3. Запропонувати до розгляду на засіданні Тристоронньої контактної групи у м. Мінськ комплекс невідкладних заходів щодо відкачування шахтних вод для уповільнення додаткових припливів води на шахтах ДП «Первомайськвугілля».

Обґрунтування

До початку збройного конфлікту на сході України на території регіону було зосереджено п'яту частину промислового потенціалу нашої держави, 78 % якого припадає на екологічно небезпечні виробництва.

Негативні тенденції екологічних і техногенних загроз та зміни, якими вони характеризуються, значно погіршують рівень безпеки населення в зоні конфлікту й прилеглих до неї екологічно пов'язаних територіях Донецької та Луганської областей через забруднення річкових басейнів і басейнів підземних вод, руйнування ландшафтів та об'єктів природно-заповідного фонду. Відтак нагальним питанням стає обґрунтування подальшого соціально-економічного розвитку східного регіону держави з урахуванням впливу екологічних і техногенних загроз, що значно посилюються в умовах збройного конфлікту.

Значну загрозу виникнення надзвичайних ситуацій природно-техногенного походження становить наявність на території Луганської та Донецької областей великої кількості затоплених і напівзатоплених шахт, що мають постійний гідравлічний зв'язок з діючими шахтами. Незадовільний екологічний стан вугледобувних районів Донбасу ускладнюється також високим рівнем концентрації

підприємств металургійної та хімічної промисловості, що збільшує техногенне навантаження на довкілля і формує реальні загрози для здоров'я населення.

За оцінкою експертів Програми ООН з довкілля, в результаті конфлікту на Донбасі зруйновані екосистеми на території щонайменше 530 тис. га, у тому числі у 18 природних заповідниках загальною площею 80 тис. га. Крім того, від пожеж значно постраждало 150 тис. га лісів на території, прилеглий до зони бойових дій. У регіоні зосереджені понад 5 тис. промислових підприємств та об'єктів інфраструктури, які, в разі ушкодження, стануть джерелом значної шкоди для довкілля. Зона бойових дій, у тому числі сільськогосподарські угіддя, значно насичена боєприпасами, що не вибухнули, розмінування та ліквідація яких потребуватиме років або навіть десятиліть. За оцінками ООН, необхідно якнайшвидше провести оцінку екологічних збитків, завданих збройним конфліктом, і звести їх до мінімуму.

У гірничодобувних районах Донбасу при несанкціонованій зупинці водовідливу шахт і кар'єрів протягом року виникає загроза катастрофічного підтоплення та затоплення прилеглих міст і селищ, непрогнозованого руху вибухонебезпечних і токсичних газів до районів промислової та житлової забудов, забруднення поверхневих і підземних джерел водопостачання. Тому одним із пріоритетів державної політики щодо зменшення екологічних і техногенних загроз у зоні конфлікту є вдосконалення системи екологічного моніторингу, контроль стану об'єктів критичної інфраструктури для попередження надзвичайних ситуацій з масштабними негативними наслідками.

Серед актуальних екологічних загроз у зоні конфлікту можна виділити такі: забруднення водних джерел, зниження надійності водопостачання, погіршення доступу населення до якісної питної води. Забруднення води відбувається в результаті виникнення аварійних ситуацій на об'єктах водопостачання і через відсутність контролю за роботою промислових підприємств на тимчасово окупованих територіях. Особливо небезпечними є численні хвостосховища промислових підприємств, руйнування дамб яких загрожує негативними наслідками як населенню, так і довкіллю регіону.

Гострою залишається проблема забруднення поверхневих і підземних водних об'єктів. Принципово новим чинником погіршення якості води у східному регіоні стають наслідки глобальної зміни клімату, що проявляються в тому числі у підвищенні температури повітря. Так, збільшення середньорічної температури навіть на 1°C призводить до істотного зростання кількості небезпечних мікроорганізмів у водних джерелах, що значно ускладнює процеси очищення води та доведення її якості до необхідного рівня.

Унаслідок бойових дій постраждали не лише поверхневі водні об'єкти, але й інженерні споруди, призначені для подачі населенню питної води. Неодноразово відбувалося руйнування та пошкодження насосних станцій, магістральних і розподільчих мереж каналу «Сіверський Донець – Донбас», що забезпечує водою

більшу частину Донецької області. Відновлення систем водопостачання та ліній електропередач у районах бойових дій часто проводиться з великими затримками, через що суттєво знижується якість питної води, яка подається споживачам. Зменшення водності р. Сіверський Донець значно збільшує загрозу неякісного водопостачання, а сповільнення швидкості течії призводить до замулювання річки.

На території, підконтрольній Україні, комунальне підприємство Компанія «Вода Донбасу» експлуатує 4637 км водоводів та водопровідних мереж, з яких 2526 км мають знос понад 70%, внаслідок чого невиробничі втрати води загалом сягали в 2018 році 46,6%, а по муніципальних системах – 72,2%. Такий стан системи значно впливає на фінансовий стан КП «Компанія «Вода Донбасу» і потребує виправлення ситуації через розробку і реалізацію відповідної державної цільової програми на найближчі 10 років.

Серед техногенних загроз у зоні збройного конфлікту на сході України чи не найбільш актуальною є *зупинення водовідливу та затоплення вугільних шахт*, багато з яких мають гідравлічний зв'язок. У результаті цього відбуватиметься підтоплення значних територій міст і селищ, масштабне забруднення поверхневих водозаборів шахтними водами, просідання денної поверхні з руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури, міграція вибухонебезпечного метану з шахт із його виходом на території міст і селищ.

За період конфлікту були зафіксовані численні випадки відключення вугледобувних підприємств від електропостачання. Слід зазначити, що вимкнення вентиляційних систем часто призводило до позаштатних ситуацій і залпових викидів шахтних газів. Порушення електропостачання насосних станцій у системах водовідведення шахтних вод у низці випадків ставало причиною повного затоплення шахт, підтоплення прилеглих територій і значного забруднення підземних вод.

19 березня 2019 р. Луганська обласна військово-цивільна держадміністрація ухвалила рішення звернутися до Ради національної безпеки і оборони України з проханням розглянути ситуацію з можливим знеструмленням шахт у Луганській області. Це рішення було ухвалено на засіданні Комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій області.

Державне підприємство «Укрінтеренерго», що постачає електроенергію вугледобувним шахтам на правах постачальника «останньої надії», повідомляло про відключення шахт ДП «Первомайськвугілля» та ПАТ «Лисичанськвугілля» через завершення тримісячного терміну, протягом якого споживачі можуть користуватися послугами постачальника «останньої надії».

Оскільки ці шахти не мають права на екологічну технологічну броню (мінімально допустимий рівень енергозабезпечення), може статися їхнє повне відключення від електроенергії. Знеструмлення ДП «Первомайськвугілля» може призвести до підтоплення шахти в с. Золотому водами з об'єктів, розміщених на неконтрольованій території. В цілому це може призвести до виникнення надзвичайної

ситуації з масштабними екологічними та соціальними наслідками для населення і довкілля.

Загалом слід відзначити, що на території окремих районів Донецької та Луганської областей є багато міст і селищ з пошкодженими та зруйнованими об'єктами критичної інфраструктури, серед них – водоочисні споруди, водопровідно-каналізаційні, теплоенергетичні мережі, що вже призвело і буде призводити в майбутньому до масштабного забруднення повітря, джерел питного водопостачання, ґрунтів.

Так, за даними ЮНІСЕФ, протягом 2019 р. об'єкти критичної інфраструктури водопостачання і водовідведення зазнали 80 нападів, загалом за останні три роки таких випадків було понад 300. Проблеми, пов'язані з доступом до чистої води, стосуються 3,6 мільйона людей, адже кожна четверта людина, яка перебуває в регіонах вздовж лінії розмежування, на щоденній основі або щотижня стикається з ними.

Ураховуючи масштаби прояву і комплекс негативних екологічних наслідків для східного регіону держави можна вважати, що проблема забруднення і деградації основних складових довкілля на Донбасі з урахуванням довгострокового впливу екологічних і соціальних наслідків має системний характер і може розглядатися як нова загроза національній безпеці в екологічній сфері. Разом з тим, протягом останніх років на території збройного конфлікту на сході України практично відсутня можливість для проведення оцінки пошкоджень природних комплексів та промислових об'єктів, проведення необхідних ремонтних і відновлювальних робіт, а також здійснення державного нагляду у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Проведення екологічного моніторингу стану території Донецької та Луганської областей з використанням експедиційних обстежень, дистанційних та інформаційних технологій із залученням міжнародних організацій з метою оцінки екологічних збитків і прогнозу екологічної ситуації, обґрунтування та виконання першочергових захисних заходів є надзвичайно актуальним.